

Опитите на България да избегне изолацията в навечерието на Междусъюзническата война

Габор Деметер (Унгария)

Букурещкият мирен договор от 10 август 1913 г., с който завършва втората Балканска война – Междусъюзническата се оказва катастрофален за българите. Тогава те изживяват провала в осъществяването на Велика България като най-драматичен момент в новата си история, а това пък от своя страна изиграва решаваща роля в поведението на страната по време на двете световни войни. Букурещкият мирен договор изиграва важна роля не само в съдбата на България, но за дълго време изтласква на заден план оптимистичните представи на Русия за един дългосрочен съюз между сърби, българи, румънци и гърци. Конфликтът е с голяма значимост и с оглед на равновесието между великите сили, тъй като предизвиква неприятни последици за Монархията. След войната Румъния се ориентира към Русия и въпреки, че в крайна сметка Австро-Унгария успява да спечели съюза на България, *губещата война безспорно определя обстоятелството, че България вече може да бъде използвана само за унищожаването на Сърбия и да бъде спечелена единствено като ѝ се обещае придобиването на завладените от сърбите територии в Македония.* Не е такова положението през 1908-1911 г., когато Австро-Унгария се стреми да сключи съюз с България и Турция. Преди 1913 г. България има териториални претенции спрямо Турция, която не е подкрепена от Русия, а след това предявява претенции към Сърбия, която се ползва с подкрепата на Русия. След 1913 г. един евентуален конфликт на България (в съюз с Австро-Унгария) със Сърбия, която се ползва с подкрепата на Русия, представлява заплаха от избухването на световна война, което не е характерно за периода от 1908 до 1911 г. В резултат на това *след балканските войни стойността и използваемостта на България намалява в на очите на политиците на Монархията.* Така двете балкански войни оказват влияние и върху събитията от 1914-1918.

Изучаването на дипломатическите средства, използвани от малките държави, и полезния опит, който и *до днес можем да черпим* от техните тактики и стратегии, методи и цели не е фактор за пренебрегване и с оглед на събитията от близкото минало (1991-1999 г.) събития. В настоящата студия представяме анализите на българските пълномощни министри за политическата ситуация преди Междусъюзническата война и техните предложения за решаването на проблемите; проследяваме доколко те

съответстват на съществуващите тогава политически реалности, опирайки се на заключенията, които могат да бъдат направени от съдържанието на необнародвани досега дипломатически доклади и телеграми от българските и австрийските архиви (цитирайки откъсите, компрометиращи България).¹ Естествено, би следвало да се подходи критично към съдържанието на изворовия материал - независимо от стойността му; затова се стремим да осветлим съдържанието на концепциите на великите сили и малките държави, които понякога се опират на погрешни заключения поради деизнформацията или липсата на информация, както и да изясним ролята им във вземането на решения, а също и да разкрием целите на Великите сили.

След победата над турците става ясно, че – въпреки българо-сръбското споразумение от март 1912 г. – позициите на страните победителки по териториалните въпроси не съвпадат.² От ноември 1912 г. нататък сръбите правят няколко опита да променят договора и да получат десния бряг на р. Вардар. В гръцко-българското споразумение от 1912 г. не се споменава как ще бъдат разпределени териториите, завзети от Турция. Целите на гръцкия премиер Елевтериос Венизелос обаче са недвусмислени, както се вижда от неговото писмо до пелагонийския архиепископ. Там той посочва, че се стреми в Македония да постигне колкото е възможно по-северни граници.³

През февруари 1913 г. на път за Лондонската конференция Венизелос спира в София. Тук той се отказва от цяла Югоизточна Македония, включително и от градовете Драма, Кавала и Серес, но в замяна се придържа към запазването на Солун. Членовете на българското правителство са на различно мнение по този въпрос и накрая отхвърлят предложението.⁴ През април 1913 г. сръбският министър-председател Никола Пашич се придържа към изявлението си, направено в Петербург, че сръбското правителство не позволява на България да разширява границите си между Сърбия и Гърция по посока

¹ Централен държавен архив – София (ЦДА), Haus-, Hof- und Staatsarchiv - Wien (HHStA).

² Споразумението от м. март дава по-голямата част от Македония на българите, но тъй като българските войски воюват в Тракия срещу турците, въпросната територия „е освободена“ от сръбите.

³ HHStA PA I. Balkankonflagration. Kt. 493. Liasse XLV/11. 11.02.1913; Fremdenblatt 67, Nr. 41.

⁴ И в българското правителство няма единно мнение относно прокарването на границата. Едни считат, че ако гърците получат крайбрежната зона на Мала Азия, то тогава те ще бъдат склонни да се откажат от претенциите си към Македония; затова форсират завземането на Чаталджа и съсредоточаването на гърците край Дарданелите, което би подсилило и военните перспективи за българите. Вж.: Марков, Г., България в Балканския съюз срещу Окманската империя 1912-1913. С., 1989, с. 39-40. Според доклада на руския политик Павел Милуков, водач на кадетската партия, обаче българите склоняват Солун и хинтерланда му да останат в ръцете на гърците, ако в замяна получат района на Флорина и Кастория, но гърците не приемат това. Bogitschewitsch, M., Die Auswärtige Politik Serbiens. 1903-1914. I-III. Berlin, 1928-1931. I. Nr. 264. Balugdztisch aus Saloniki an Paschitsch, 21.01.1913.

на Албания,⁵ и дава знак, че Сърбия е готова да започне война, ако великите сили не могат да гарантират обща сръбско-гръцка граница, което за България би означавало изгубването на по-голямата част от Македония. Това вече представлява открито нарушаване на споразумението от 1912 г.⁶ Макар на 25 април 1913 г. българите веднъж вече да искат арбитража на руснаците въз основа на договора от 1912 г., С. Д. Сазонов, руският външен министър (а и сърбите) се придържат към поканата на гърците, която българското правителство отхвърля, защото споразумението от март 1912 г., което в случай на спор между сърбите и българите упълномощава царя с уреждането на въпроса, не казва нито дума за гърците. Председателят на народното събрание и министър на външните Стоян Данев отхвърля преговорите с гърците.⁷

В интерес на българите е войната да приключи с мирно споразумение колкото е възможно по-скоро, по възможност в началото на 1913 г. преди да нараснат претенциите на сърбите и гърците. „Сърби, гърци – както блестящо анализира положението Стоян Данев, като ръководител на българска делегация, изпратена в Лондон да води мирните преговори с Турция – *ще се радват, ако подкачим наново военните действия, защото се надяват, в такъв случай да преговаряме с тях и да възприемем, от една страна, гръцкото становище, поне отчасти, а от друга страна, да променим сръбското съглашение... В заключение или не трябва да се подновява войната, или ако се поднови, ще трябва да разчитаме на нас и само на нас*“.⁸ Данев вижда положението съвсем правилно, затова е странно, че по-късно еднозначно предприема второто решение, което довежда до изолацията на България.

Възползвайки се от възможностите, които предоставя реконструкцията на събитията, се вижда, че пред България се откриват следните възможности да избегне втората - междусъюзническа война и да се възползва от създалото се положение. Първо, българите са могли да се споразумеят чрез преговори със съюзниците си,

⁵ Skoko, S., Rukovođenje operacijama Srpske vojske u ratu s Bolgarskom 1913 godine. Vojnoistorijski glasnik, 33, 1-2, 1982, p. 244.

⁶ Още преди да избухне първата Балканска война, на 15 септември 1912 г. (!) сръбските посланици научават от една секретна телеграма, че освен спорната зона сръбското правителство иска и градовете Прилеп, Кичево, Крушево и Охрид., т.е. десния бряг на р. Вардар. От страна на сърбите това е проява на двуличиe, защото до края на ноември 1912 г. те не са могли да знаят, че няма да излезат на Адриатика, а по-късно, когато настояват за компенсации в Македония, се позовават именно на това. Следователно сърбите още тогава замислят нарушаването на договора.

⁷ По характерен начин мнозина в алчността си съвсем не се тревожат за това кой ще вземе Солун. Българофилският македонски Върховен комитет не иска в замяна на Солун българите да пожертват Воден, Лерин, Кастория, Йенидже-Вардар, които междувпрочем „освобождава“ Гърция. Вж.: Гешов, И. Е., Лична кореспонденция. Съст. Попов, Р., В. Танкова. С., 1994, с. 248 (№ 108 от 29.01./11.02.1913 г.).

⁸ Сърбите искат пристанище на Адриатика, но Австро-Унгария се пропивопоставя: затова те обръщат поглед към Македония. ЦДА, ф. 568 к, оп.1, а.е. 756, л. 17. Надеждата за бързо мирно споразумение обаче скоро се осуетява.

изолирайки великите сили. В този случай България очевидно би била принудена на тежки компенсации в Македония по отношение на Гърция и Сърбия, но биха останали линията Енос-Мидия и цялият ляв бряг на р. Вардар без Солун, а Румъния вероятно не би била отново компенсирана.

Във втория случай, тъй като от края на май компенсацията на Румъния изглежда неизбежна (поради поведението на Австро-Унгария и поради опасностите, криещи се в гръцко-сръбския съюз), България би могла да се опита да постигне споразумение с Монархията и с Румъния, както желаел и външният министър Берхтолд. В този случай сръбско-гръцкият съюз би уравнил един българо-румънски договор – в мир или във война между някогашните съюзници; така би се запазил и левият бряг на р. Вардар и вероятно линията Енос-Мидия. Румънско-българското споразумение е важно не само защото има реална опасност от сръбско-румънски съюз: още през февруари 1913 г. сърбите се обръщат към румънците с предложение да сключат съюз; наистина първоначално той не е насочен срещу България, а срещу евентуалните агресивни стъпки на Австро-Унгария.⁹

В третия случай България би могла да приеме арбитража на Русия или на някоя друга велика сила. Важно е да се подчертае, че и трите възможности са политически реалности и всичките биха осигурили по-благоприятен изход отколкото букурещкия мир от 10 август 1913 г. Българското правителство избира възможно най-лошото, четвърто решение.

По време на румънско-българските преговори за компенсации българската страна най-напред прави погрешното заключение, че румънската компенсация не е румънско-български проблем, а проблем на съюзниците. По-рано румънската страна обещава, че ще изплати репарации на стойност 10 милиона франка в замяна на исканата от тях Силистра, и ако това не е достатъчно, България може да получи обезщетение от Сърбия и по-точно град Пирот. Според румънското становище Румъния е водила преговори с Балканския съюз и затова счита, че съюзните тежести би следвало да бъдат поделени.¹⁰ Въпреки че българите дълго мълчат относно румънското предложение, те не изключват възможността да купят добронамереността на Румъния в ущърб на другото. На 24 май/6 юни 1913 г., три седмици преди избухването на Междусъюзническата война българският пълномощен министър във Виена Салабашев води преговори с представителя на Австро-Унгария Мачио във връзка с предоставянето

⁹ Sosnosky, Th. von, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Bd. 2., Berlin, 1914. p. 352.

¹⁰ ЦДА, ф. 568k, оп. 1, а.е. 796, л. 4. По-късно обещават 100 милиона франка и войници.

на обезщетение за неутралитета на Румъния: „*Попитам го как би погледнала Австрия, ако България обещае да даде на Румъния част не от българска, а само от сръбска територия и то, разбира се, само в случай, ако имаме война със Сърбия и България победи. Той [Мачио] отговори, че Австро-Унгария няма нищо против подобна спогодба и България може да влезе в преговори с Румъния върху тази база.*”¹¹

Тази кратка телеграма свидетелства за много неща: първо, че Монархията би била доволна от осакатяването на Сърбия, както и българите, но не иска тя самата да осъществи това осакатяване. И второ, България не би дала *предварително* никакви компенсации на Румъния, която би получила още територии само в случай на победа на българите и така би била принудена да подпомогне българските стремежи. Българите с основание се боят, че Румъния ще ги изостави в случай на предварително обезщетение. Предложението обаче точно затова е неприемливо за румънците, защото те смятат, че в случай на победа за българите, те няма да получат компенсации.¹² Това тяхно предчувствие се оказва правилно. Трето, България изобщо не е ангажиран привърженик на мира.

Анализът на положението продължава в края на април 1913 г., когато в Лондон отново започват мирните преговори, като от българска страна се забелязва все по-нарастващо колебание. За да накара прилагащите изчаквателна тактика съюзници (които по време на протакането на преговорите прегрупират войските си в Македония, докато българските войски бездействат в Тракия, под Чаталджа) да вземат решение, Данев заявява, че и без тяхното съгласие може да сключи мир с турците,¹³ макар съюзническият договор от 1912 г. да забранява сключването на отделен мирен договор. Началникът на българските въоръжени сили генерал Михаил Савов счита, че Великите сили не оценяват подобаващо ролята на България в промяната на равновесието между великите сили. „*Нужно е и на руси, и на французи да се всели убеждението и с думи, и с дела, че ние сме решени да отидем до край, ако тия ни права, не бъдат удовлетворени*”¹⁴. Савов надценява значимостта на България за Антантата в сравнение

¹¹ ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 219.

¹² Това не е единствената представа на румънците за разрешаването на българския проблем. Румънският пълномощен министър в Париж Лаховари предлага на българите съюз между двете държави и даже персонална уния, позовавайки се на обстоятелството, че това е било планирано още през 1886 г. в най-дълбоката криза на руско-българските взаимоотношения и не е било осъществено единствено поради протеста на руснаците. Под въпрос е, разбира се, как би приела сега Русия раждането на една 12-милионна държава, която при това би затворила руските пътища към Балканите; сама по себе си идеята крие големи опасности също и за Сърбия. Vogitschewitsch, I. Nr. 316, Nr. 355. és II. Nr. 832.

¹³ ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 7 (7/20 май 1913).

¹⁴ Пак там, л. 8 (14/27 май 1913). А сърбите обвиняват българите в приятелство с австрийците.

с тази на Сърбия и Гърция и тази погрешна идея завладява българската политика от идването на власт на правителството на Данев. Той обаче добре разбира, че Балканският съюз не може да бъде присъединен към Антантата в своята цялост така, както би искал Сазонов, даже се оказва правилен възгледът му, че до 1914 г. на Балканите няма да вземе превес нито една от групировките на великите сили.¹⁵

Лондонският пълномощен министър Михаил Маджаров също съветва България да подпише Лондонския мирен договор, дори ако съюзниците са против, защото в такъв случай те ще я последват, тъй като ще видят, че България вече не държи под Чаталджа по-голямата част от войските си¹⁶. Българският генерален щаб не стои със скръстени ръце и още на 18/31 май (денят на подписването на мира) разработва концепцията си за едновременна офанзива срещу Сърбия и Гърция – главно в момента, когато сърбите и гърците сключват антибългарския си съюз.¹⁷

Министър-председателят Иван Евстатиев Гешов (1911-1913) се тревожи да не би военните кръгове да въвлечат България в нова война, защото тогава Румъния със сигурност би поискала нови компенсации. Мнозина ясно виждат, че няма да е изненада, ако заради отблъсващото поведение на България, Румъния потърси съюзник другаде и въпреки това не правят стъпки да го предотвратят. *„Моментът е извънредно важен, съдбоносен за нашите отношения с Румъния... От нас зависи да се възползваме от нейното съюзничество или да я тласнем в обятията на нашите съюзници...*, пише българският пълномощен министър в Букурещ, когото Майореску осведомява по следния начин: *„Я кажете приятелски, ще дадете ли онова поне, що обещаваше Данев в Лондон? В такъв случай, искайте от нас всичко, от каквото имате нужда.“*¹⁸ Оттук се вижда, че на 29 май 1913 г. все още има шанс за споразумение с Румъния, докато междуременно гърците приемат предложението за демобилизация и молят Антантата да разреши българо-гръцкия спор,¹⁹ а сръбско-гръцкото споразумение е тъкмо пред подписване!

Не само българският пълномощен министър в Букурещ изпраща отчаяни телеграми, но и неговият колега от Виена дава съвети на външното министерство. *„Граф Берхтолд си мисли, пише Салабашев, че трябва да се действа бързо и*

¹⁵ ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 8 (14/27 май 1913).

¹⁶ Пак там, л. 12.

¹⁷ История на българите в документи, 1878-1944. Т. 2. 1912-1918. Периодът на войните. Съст. Трифонов, Ст., В. Георгиев. С., Просвета, 1996, с. 187. Тук наред с Македония се очертават и атаките срещу сръбската държавна територия, макар Ниш да не се споменава като обект на интереси.

¹⁸ ЦДИА, ф. 176 к, оп.2, а.е. 1369, л. 22 (16/29 май 1913).

¹⁹ ЦДИА, ф. 176 к, оп.2, а.е. 1369, л. 23 (16/29 май 1913).

енергично за немедлено споразумение с Румъния, за да се осигури нейното съдействие против Сърбия в случай на война, или поне нейната приятелска неутралност....Преди всичко трябвало да се сключи между България и Румъния конвенция за приятелска неутралност, същевременно може едно споразумение, с което Румъния да се задължи да помага на България в случай на война със Сърбия. Но за постигане на тази цел България трябвало доброволно и приятелски да предложи на Румъния една територия – възнаграждение, например, на морския бряг при Мангалия...”²⁰ Според Салабашев Берхтолд е убеден, че ако Румъния се обърне срещу Сърбия, заставайки на страната на България, тогава сърбите няма да могат да разчитат на подкрепата на Русия, защото и България е славянска държава. До известна степен на това противоречи обстоятелството, че през 1912-1913 г. Русия представлява собствената си балканска политика, а не тази на славянските държави, подкрепяйки от време на време гърците и румънците. За българите по принцип и занапред остава открита възможността, да получат не само неутралитета на Румъния, но и подкрепата ѝ!

Берхтолд може би има право в това, че при един българо-румънски съюз и една българо-румънска война срещу Сърбия руснаците биха останали неутрални, доколкото така постъпи и Австро-Унгария, всъщност и Русия би искала да привлече Румъния към сферата си на влияние. Обаче един възникващ българо-румънски съюз е трябвало да се обвърже или с Монархията, или с руснаците (по онова време това е необходимост за региона). Тъй като потенциалната плячка – Сърбия – изобщо не е австрофилска, руснаците вероятно само от интерес застават на нейна страна, за да спрат проникването на Австро-Унгария в региона, дори ако междувпрочем симпатизираха на България и Румъния и съюза между двете държави възникне тъкмо с подкрепата на Русия. Тоест едно българо-румънско споразумение, сключено под евентуална руска егида едва ли би могло да бъде насочено срещу Сърбия – българите обаче повече се интересуват от Македония, отколкото от нов, но пасивен съюз. А това означава, че стремежите на България и Румъния биха били чути само от Монархията, и победата над една самотна Сърбия, произтичащата от свръхнапрягането на двете държави, изглежда вероятна – разбира се Гърция и Турция могат да променят положението – и това би довело до подсилването на Австрия, дори ако тя запази неутралитет!²¹ От това може да се

²⁰ ЦДИА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 38 (16/29 май 1913). В действителност, ако се сключи румънско-българското споразумение, то в този случай интересът на Румъния по-скоро би бил запазването на мира, отколкото една война на страната на българите с несигурен изход.

²¹ От гледна точка на Русия и Австро-Унгария пробивът на една малка държава все пак изглежда като нещо по-добро от подобна изява на великата сила, явяваща се нейн съперник.

направи заключението, че Русия не е имала интерес от един българо-румънски съюз срещу Сърбия. Тъй като след възникването на евентуално българо-румънско австрофилско споразумение Русия вече само с оръжие би могла да склони страните към спокойствие, което означава опасност от световна война; руснаците са принудени по дипломатически път да попречат на възникването на такъв съюз. Затова след май 1913 г. те не се намесват за помирение и вече не подкрепят Румъния на всяка цена да получи компенсации от България по мирен път, докато в края на 1912 г. точно те предизвикват това поради опасността за проливите! За Берхтолд обаче жизнено важно става българо-румънското споразумение да възникне не под протекцията на Русия, от една страна, защото това би подкопало геостратегическото положение на Австро-Унгария, и от друга страна, защото това би означавало основата на един нов Балкански съюз, застрашаващ и проливите. Сключеният под егидата на Русия българо-румънски съюз не би бил приемлив за Монархията дори ако за него Русия пожертва сърбите (което е било вероятно) – и така Монархията ще стигне до Солун. (Това няма да се осъществи, ако по време на арбитража руснаците дадат Македония на България, а в замяна българите сключат съюз с Румъния.) Вероятно и българското правителство взема под внимание всичко това. Берхтолд погрешно счита, че България не я грози опасност от страна на Турция, защото ще покаже неутралитет.²² Последното и българите възприемат като правилна преценка на положението и това ги подтиква към бездействие.

„Гърците вече искат Серес и Кавала, а по-рано тези места бяха обещавани на България”, обръща внимание върху опасността пълномощният министър във Виена Салабашев в края на телеграмата си. *„Монархията и Италия пък отреждат тези два града заедно със Солун на българите, единствено немците искат да дадат Солун на гърците. Англия още не е изказала мнение по този въпрос, но съществува опасност, че може да даде града на гърците, за да ги спечели за французите и руснаците... Ако в Лондон българите искат отделен мир с Турция, то сърбите със сигурност после ще ги обвиняват, че са нарушили договореността.”*²³ Макар пълномощният министър да се надява на военната подкрепа на Австро-Унгария, Берхтолд осигурва на Салабашев само добронамерения неутралитет на своята страна и не склонява дори да подсили с войска сръбската граница, за да хвърлят сърбите там поне част от силите си, заявявайки, че и така е съсредоточил достатъчно много войници по южните граници на Монархията.

²² ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 38 (16/29 май 1913).

²³ Пак там.

Положението обаче само на пръв поглед изглежда толкова просто: Според Р. фон Мах Фердинанд дава нареждане на Савов за атака, надявайки се, че след първите изстрели австро-унгарските войски ще преминат Дунава и ще вътворят мир.²⁴ Берхтолд възможно най-рано (на 9 май) необмислено заявява пред пълномощния министър на Германия Чирски, че в при решителна сръбска победа над България Австро-Унгария ще се намеси с военна сила в хода на събитията – макар че няма да анексира Сърбия.²⁵ Тъй като германският пълномощен министър съобщава това и на Салабашев, вярата в австрийската помощ не напуска българите и по-късно, въпреки неблагоприятните доклади от бойното поле след избухването на Междусъюзническата война (всъщност Австро-Унгария иска да изплаши Сърбия с нападението на България). Въз основа на австрийски източници българите потвърждават, че Монархията не се противопоставя на нападението срещу Сърбия, даже има причини да се надяват на помощта ѝ.²⁶ По-късно французите разгласяват някои нереални становища, като например, че самата Австро-Унгария подготвя война, за да раздробни Сърбия, и цар Фердинанд дава уверение на Савов в писмена заповед, че Монархията ще окаже помощ, и че след завземането на Дунавския „четириъгълник“ румънският крал Карол ще побърза да помогне на българите.²⁷ Берхтолд наистина не отхвърля финансовата подкрепа за България, ако започне война със Сърбия,²⁸ и е склонен тя да достигне до 50 млн. корони, но не е доказано Австро-Унгария да е подготвяла нападение.

Още на 23 май австро-унгарският пълномощен министър в София Тарновски анализира политиката на Монархията. Той заявява, че една България – победителка със собствени сили не би била желано решение за Монархията, защото така страната ще придобие надмощие на полуострова, бързо ще заграби победената Сърбия и ще я принуди да влезе в съюз с нея. Следователно най-добре е, ако тя може да осъществи целите си с подкрепата на Монархията.

За Монархията не е приемливо и ако една създаваща се Велика България отново се присъедини към сръбско-руския съюз; много по-желана е една Малка България в съюз с Монархията и зависеща от нея, която поради неосъществените си планове може

²⁴ Mach, R. von.: Aus bewegter Balkanzeit, 1879-1918. Berlin, 1928, p. 235.

²⁵ Conrad von Hötzendorf, Aus meiner Dienstzeit. 1906-1918. Vol. I-III. Wien, 1922, Vol. III, p. 353.

²⁶ HHStA Nachlass Baernreithers, Kt. 8. Tagebücher, 1913. 11. 23. Wien.

²⁷ Bourgeois, E., G. Pagés, Die Ursachen und Verantwortlichkeiten des Großen Krieges. Hrsg. Schwertfeger, B. Berlin, 1922, p. 356.

²⁸ „Erkundigt Euch sehr vorsichtig, wieviel Geld Bulgarien brauchen würde, um gegen Serbien kräftig aufzutreten und wenn nötig auch den Krieg zu führen.” - HHStA. Ad. Reg. F23. Kt. 64. 1913. 05. 17. Berchtold an Tarnowski и Popper an Fanta.

да се превърне в противник сръбско-руския блок.²⁹ Както видяхме в началото на статията, след 1913 г. тези планове на Тарновски за ползата на Австро-Унгария от Малка България са погрешни.

Следователно от края на май българите сериозно обмислят възможността за въоръжена разправа и открито довеждат това си намерение до знанието на останалите сили. Сърбите обнародват териториалните си претенции във всички вестници. Българският пълномощен министър в Париж Станчов обаче предпазва родината си от подобни стъпки, защото според него те биха предизвикали ответна реакция.³⁰ Тоест самите българи също признават, че са прекалили с исканията си. Друг проблем представлява изкарването наяве на представата на българите за Велика България. Тъй като картата предизвиква раздражение у съюзниците и европейското обществено мнение, очевидно обнародването ѝ не става по инициатива на българите.

Тази Велика България включва в себе си не само цяла Македония, но и Тракия чак до Мраморно море, като върху останалата територия, включително Косово, Новопазарския санджак и Епир е нанесено названието на Албания, даже албанците биха излезли на Егейско море, на юг от Солун – тоест съюзниците не биха получили нищо.³¹ Даже българските мечти надхвърлят и тези измерения. *„Черногорският делегат, като няма кураж да се оплаче против сърбите, предлага да се споразумеем всичките балкански държави да поделим Албания, като нам предлага Берат, евентуално Валона. Отговорих, че чакам инициатива от сърбите и гърците”*,³² пише Данев за лондонските преговори. Придобиването на Берат (на брега на Адриатическо море) обаче е възможно само ако десният бряг на Вардар също остане в български ръце.

Жизнеността на Албания оказва силно влияние върху размера на компенсациите за Румъния. Още на 16/29 май 1913 г. Данев заявява, че *„засега нас ни интересува поведението на Сърбия, а в по-далечно бъдеще, съдбата на Албания, ако тя се окаже нежизнеспособна В първия случай, ако Сърбия потъпче договора и ни нападне, и в*

²⁹ Österreich-Ungarns Aussenpolitik. Bittner, Srbik, Pribram, Übersberger (Eds.), Wien, 1930. Ö-U.A. VI. Nr. 7133. Според извора двуличната политика на Монархията, или поне на Тарновски цели да въвлече България във война, от която, ако излезе губеща (което е твърде вероятно, ако Монархията забави обещаната помощ) окончателно ще се обвърже с Монархията поради противоречията си със съседните държави. Вж.: Löding, D., Deutschlands und Österreich-Ungarns Balkanpolitik von 1912-14. unter besonderer Berücksichtigung Ihrer Wirtschaftsinteresse. Hamburg, 1969. Phil. Diss. p. 83.

³⁰ ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 147.

³¹ Cassavetti, D. J., Hellas and the Balkan Wars, 1914, pp. 314-316. Тоест отново се появява един от пазарлъците на българ-австро-унгаскпреговори от 1909 г.

³² ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 140 (20 май/2 юни 1913 г.).

*резултат България получи по-изгодна граница спрямо нея, както и във втория случай, ако България излезе на Адриатическо море, според моето мнение, може да се обещае на Румъния компенсация (т.е. българската линия Тутракан-Балчик), като се гледа, щото в първия случай да обхваща само сръбска територия...”*³³

На 27 май/9 юни 1913 г. един турчин изпраща поверителен доклад за намеренията на Гърция, че двете държави възнамеряват да осъществят военен съюз срещу България, но турското правителство отхвърля инициативата. България може да разчита на симпатията и приятелския неутралитет на Турция, като война между Сърбия, Гърция и България избухне – съобщава Хилми паша.³⁴ Българското правителство забравя да провери валидността на съдържанието на телеграмата. Особено импониращо е обстоятелството, че турците обещават 50 000 албански въстанници срещу сърбите. Тази телеграма оказва особено силно влияние върху по-нататъшния ход на събитията, защото три дни по-рано, на 24 май/6 юни българският пълномощен министър в Атина (Хаджи)Мишев съобщава на Министерството на външните работи, че гърците проявяват интерес дали турците са клонни да предприемат нападение срещу българите, за да си върнат Одрин. Промяната на положението показва това, че преди това именно турците настояват за компенсации в случай на сърбско-гръцко-българска война и гърците протестирали срещу подобно третиране на въпроса.³⁵

Тъй като двете телеграми малко си противоречат и българите са по-склонни да вярват на първата, българският пълномощен министър в Лондон Маджаров многократно прави предложение да се подготви съюзен договор, който да бъде сключен с турците. Но и този план се осуетява. Лоши новини изпраща Мишев от Гърция още на 9 май. По време на очертаването на границата, разделяща българската и гръцката войска, гръцкият крал приема на аудиенция българския пълномощен министър. Кралят рисува на картата териториите, които трябва да се предадат на България след разделянето (т.е. гърците гледат на демаркационната линия най-малко като на граница). Тази линия започва при Лефтера, преминава край Серес, но и двете селища попадат в териториите, които се дават на гърците. Кралят заявява, че няма да подпише една такава конвенция, която дава още територии на българите; общественото

³³ Пак там, л. 53.

³⁴ ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 275 (27 май/9 юни 1913 г.).

³⁵ Пак там, л. 223 (május 24 май/6 юни 1913 г.).

мнение доста трудно приема, че трябва да се откажат от Драма и Кавала.³⁶ Посланието е еднозначно: Освен Солун гърците вече искат и Серес – от друга страна, българите все още биха могли да спасят Драма и Кавала.

Генерал Хесапчиев, представителят на българските интереси изпраща още обезпокоителни новини на 21 май/3 юни: гръцкото правителство счита отстъпването на Солун и Серес за „*sine qua non*” на споразумението, за да има обща граница със Сърбия! Хесапчиев обръща внимание върху постоянното нарастване на гръцките искания, чиято цел е да подтикне българското правителство към панически и прибрзани стъпки. Именно затова той счита, че трябва да се приеме арбитражът на приятелските велики сили.³⁷

Тъй като българите отхвърлят и руския арбитраж, и този на антантата, гърците им правят ново предложение.³⁸ Според плана би трябвало да бъдат избрани двама арбитражи: единият Русия би представлявал Антантата, а другият Германия би представлявал Тройния съюз³⁹. На 17/30 май сърбите също се обръщат към Антантата, т.е. възниква идеята и за общия арбитраж на шестте Велики сили. Венизелос добре използва това, че правителството му е на страната на Антантата, докато гръцкия крал Константин е любимец на император Вилхелм от германския политическия обрт в началото на 1913 г. От предложението българският пълномощен министър Мишев разбира, че Гърция, а и България, се колебаят между двете съюзнически системи, но *докато Гърция се опитва да спечели и двете групировки с обещания, то България не фаворизира нито една от тях*. Българското правителство се досеща, че германците не го подкрепят, но се надява, че руснаците (от които, според Мишев, може да се очаква в сръбско-българския спор да дадат десния бряг на р. Вардар на сърбите) в българо-гръцкия спор ще бъдат склонни да дадат предимство на българите – но само, ако искат да се противопоставят Тройния съюз, а не просто да обещават повече от немското

³⁶ Пак там, л. 84.

³⁷ Пак там, л. 150.

³⁸ Lorey, A., Frankreichs Politik während der Balkankriege 1912-1913. Diss. Frankfurt. M. Dresden, 1941, p. 108. Azt az orosz javaslatot, hogy a döntőbíráskodást az antant hatalmai vállalják magukra a görög-bolgár határ ügyében, Pichon elutasította, mert félt, hogy mindkét fél elégedetlen lesz vele és eltávolodnak az antanttól és a hármasszövetség sem fogadja el ezt a megoldást. Пишон отхвърля руското предложение великите сили от антантата да поемат арбитража на гръцко-българската граница, защото се бои, че и двете страни ще бъдат недоволни от него и ще се отдалечат от антантата, а и тройният съюз няма да приеме това разрешение. Ezért Pichon úgy vélte, hogy az összes hatalom döntésére kell bízniuk magukat a felek, vagy a hármasszövetségére, de Szazonov ebbe nem ment bele, mert a Monarchiát mindenáron ki akarta zárni egy ilyen helyzetből. Затова Пишон смята, че страните трябва да поверят решаването на въпроса на всички велики сили или на тройния съюз, но Сазонов не се съгласява, защото иска на всяка цена да изключи намесата на Монархията. Вж.: Documents diplomatiques français, (DDF). 1929- , 3. VI. Nr. 611, Nr. 631.

³⁹ ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 272 (27 май/9 юни 1913 г.).

предложение! В последния случай България ще загуби. Предвижда се, че стратегическото значение на гръцкото крайбрежие ще бъде голяма примамка и за руснаците, и за немците, докато излазът на България на Егейско море не е желателен за руснаците заради прекалено голямата ѝ близост с проливите. Следователно Мишев предлага руско-германският арбитраж да се отхвърли, бидейки рисков фактор.

Вместо това българският пълномощен министър застава зад арбитража *на всичките шест* велики сили, но повечето от тях – с изключение на представляващия германците Цимерман - не искат и да чуят за това. Така българите пропускат една нова възможност, чрез която биха отдалечили сърбите от гръцките им съюзници. Положението се усложнява от „погрешната” преценка на английския пълномощен министър в Атина Елиот, който съобщава на Мишев, че Венизелос повече не се ползва с доверието на гръцкия крал, който иска мир.⁴⁰

Новият министър-председател на България Данев няма нито минута спокойствие – на другия ден букурещкият пълномощен министър Калинков изпраща напомняща телеграма, съобщавайки че, ако войната се възобнови, Румъния няма да остане неутрална и ще предприеме военни действия.⁴¹ По-късно, на 26 юни, руснаците също поощряват румънците към подобни действия. Руският пълномощен министър в Букурещ Шебеко (както и французите) предлага на Румъния мобилизация, защото се надява така да предотврати евентуален сръбско-български конфликт.

Отгоре на всичко Шебеко предлага на румънците незабавно да окупира линията Тутракан-Балчик, за да получат предимство.⁴² Това обаче би изострило сръбско-българския конфликт: сърбите не биха отстъпили, а нищо не би накарало Румъния повече да подкрепя българите. Възможно е дори нахлуването на румънските войски в България да доведе до избухването на румънско-българска война, към която веднага биха се присъединили сърбите и гърците (така българските военни сили биха били толкова концентрирани, както са в действителност по време на втората война – тогава все пак българите не се сражават срещу румънците). Това би предизвикало още по-голяма катастрофа за българите. Възможно е Шебеко да е смятал, че след задоволяването на румънските претенции Сърбия повече няма да може да разчита на

⁴⁰ Пак там, л. 216 (23 май/5 юни 1913 г.), 220-221, 272.

⁴¹ Пак там, л. 285 (28 май/10 юни 1913 г.).

⁴² Sosnosky, Th. von, p. 357; Lorey, A., p. 112. Още на 27 юни румънците съобщават становището си на Данев. DDF. 3. VII. Nr. 68., Nr. 73., Nr. 170; Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. (G.P.) Thimme, F., I. Lepsius, A. Mendelssohn-Bartholdy (Eds.). Berlin, 1927, XXXV, Nr. 13435, и още Ö-U.A. VI. Nr. 7530. Като ответна стъпка Петербург решава да не приеме окупирането на Новопазарския санджак от Австрия. DDF. VII. Nr. 135, Nr. 86, BD. IX-2. 1111.

политическата и военна подкрепа на Румъния. По наше мнение, от една страна, това е твърде съмнително, а от друга страна, във втората война българите не изпращат войска срещу румънците, т.е. не е задържана българска военна сила в полза на сърбите, въпреки че несъмнено са прекъснати свързващи транспортни линии.

Руснаците считат, че ако благодарение на тях Румъния се добере до мечтаната Южна Добруджа, така вероятно ще се улесни нейното привличане в руската сфера на влияние, и ще може да бъде спечелена за Балканския съюз (заменяйки я за България, която руснаците третират предимно като съюзник на Монархията).⁴³ Румъния може да бъде настроена срещу Монархията чрез обещаване на Трансилвания. Ако Монархията веднъж се разпадне, тогава сърбите ще получат Албания, а българите - голяма част от Македония, и новият съюз задълго ще се попълни и с тях.⁴⁴ Този план, който австриецът Сосноски приписва на руската дипломация, отразява страховете на определени кръгове в Монархията; от друга страна, той показва очебийна прилика с проекта за разделяне на сърбина Миланович и на Гешов от 1911 г., което потвърждава, че те не са изолирано явление, а оказват влияние и върху дипломатическата линия.

Разбираемо е поведението на Румъния да тревожи България; затова си струва да се изследва начинът, по който реагират водещите дипломати на нарастването на напрежението. На 16/28 май българският министър на финансите Т. Теодоров съобщава от Париж следното: *Мисля, че не можем с цената на нови териториални отстъпки да купуваме румънското съмнително приятелство. Повтарям, че след победоносна война против сърби и гърци (!), ние можем да се намерим в още по-лошо положение спрямо претенциите на Румъния и Турция, ако във всичката тази работа не се подкрепваме ефикасно от Русия или Тройния съюз.*⁴⁵ „... Макар и късно, но трябва да се опитаме най-решително да се съгласим с Гърция върху мирен изход на спора ни като приемем посредничеството на Великите сили, или в краен случай на Русия. Това няма да ни изложи много, ако се приеме и избегнем войната, напротив, ако се отхвърли ще изложи много Гърция. Във всеки случай настоявам да се направи всичко да се отложат възможно повече дни кървавите конфликти и с двете държави едновременно, защото и след славна победа върху двете предвиждам ще дойде да се разправяме и с трета, даже

⁴³ Според Лори (Lorey, A., p. 113) както Петербург, така и Париж не искат прекаленото отслабване на България, за да не предприеме правителството в София реваншистка политика и да застане на страната на Монархията.

⁴⁴ Sosnosky, Th. von, p. 357.

⁴⁵ ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 54.

и четвърта наша съседна държава. Руското посолство ни съобщи днес, че от Петербург са силно заплашили сърбите да мируват.”⁴⁶

Теодоров – макар и пристрастен и надценяващ българската военна сила – добре осветлява проблемите поне що се отнася до гръцкия въпрос. Докато българските ръководители единодушно отхвърлят гръцкото предложение, направено на Мишев на следващия ден.

Що се отнася до мнението на Теодоров за румънците, заслужава си то да бъде сравнено с телеграмата на Салабашев от 17-ти, в която изразява мнението на германския пълномощен министър във Виена Чирски. Германците предлагат възможно най-скорошното сдобряване с Румъния. „Ако България обещае да даде нещо за Румъния, може да се смята на помощ от Румъния в борбата за Македония срещу Сърбия и Гърция.”⁴⁷

Мнението на Чирски недвусмислено показва, че Румъния би подкрепила и с оръжие българските претенции. Това изявление, което подсказва разрешение, противоположно на предлаганото от Теодоров, по принцип би могло да подготви българите още веднъж сериозно да обмислят съюза с Румъния. Тук, естествено, възниква въпросът доколко германският пълномощен министър е по-осведомен от българския финансов министър. Факт е, че Чирски създава доста специфично мнение за нещата и като че ли много често изразява не официалната германска позиция, а е силно повлиян от атмосферата на Виена. Възниква въпросът дали целенасочено не „преиграва” информация, чиято достоверност се поставя под въпрос. Германската позиция не се отхвърля веднага, но една намеса на Монархията по-късно все пак потвърждава становището на Теодоров за липсата на необходимост от споразумение.

В началото на юни 1913 г. пред българското правителство все още стоят открити и трите пътища за избягването на въоръжен конфликт: постигане на споразумение с Румъния или Турция, приемането на арбитраж и дотоваряне с гърците или сърбите. И макар горечитираните констатации на Теодоров да съдържат много елементи на реалната политика – като, например, необходимостта да бъде избегната войната и очакваното увеличаване на претенциите на съюзниците – идеята му да постигне споразумение с Гърция всъщност прави нереална прекалената му увереност в българското оръжие, както и факта, че новото сръбско-гръцко споразумение от 1913 г. забранява да се сключват отделни договори. Стратегията на Теодоров да изключи

⁴⁶ Пак там, л. 55.

⁴⁷ Пак там, л. 107 (17/30 май 1913 г.).

Гърция от съюза безсъмнено би била едно от най-жизнеспособните решения (разбира се, и тя би се осъществила чрез разправа със Сърбия). В случай на нейния успех ще се запази способността на България да маневрира и независимостта ѝ в голямата политика, защото споразумението ѝ с гърците не е наложено от Великите сили и въобще страната не попада в руслото на принудата, т.е. може да се противопостави на опитите на Берхтолд за разединение в системата на Тройния съюз.

подписаният на 30 май Лондонски мир създава ново положение. Маджаров обръща внимание върху очакваната промяна в политическата линия. Становището му представя агресивната страна на българската политика. *„Според мен да се избегне война със Сърбия има само едно средство: да предложим на сърбите в един определен срок да започнат ипразването на неспорната зона в Македония, разбира се, ако дотогава не приемат руския арбитраж. По никой начин не трябва да се съгласяваме на преговори въвн от нашите конвенции. Време е да повишим тона, за да види света, особено русите, че не се страхуваме от война със сърбите. Предложение за някаква си конференция между съюзниците е една примка. Аз взех да мисля, че че гърците са уплашени и че могат да предпочетат едно споразумение с нас... Ще трябва да се споразумеем още отсега с Черна гора за сметка на Сърбия. Поведението на сърбите е тъй безчестно, щото ни освобождаваот всякакви задължение към тях...”*⁴⁸ Важно е да се отбележи, че и Маджаров не отхвърля споразумие с гърците.

В същото време от Берлин пълномощен министър Ив. Евст. Гешов изпраща телеграма, внушаваща съвсем друга политика. Роднината на министър-председателя описва как румънците се радват, че – освен дадената им чрез Петербургската конвенция Силистра – за тях се открива благоприятна възможност да получат още повече територии *„всички били недоволни повече или по-малко от решението на Петербургската конференция и биха желали да се удаде някак случай, за да получав повече. Ако не стане въоръжен ковфликт между България и Сърбия румънското недоволство ще остане, разбира се, предмет на вътрешната политика само без никакво международно значение. Но, ако стане война, румънците ще поискат изново компенсация, затова в наш интерес би било, в такъв случай, да се споразумеем предварително с Румъния, като и обещаем нещо. Това ми казва държавният подсекретар на Министерството на външните работи [Цимерман], прибави, че сърбите правили в Букурещ на два пъти предложения.”*⁴⁹

⁴⁸ Пак там, л. 115 (18/31 май 1913 г.).

⁴⁹ Пак там, л. 130 (19 май/1 юни 1913 г.), 140.

Според пълномощния министър и Цимерман България трябва да се стреми към споразумение с турците. Германците, макар да дават право на България, няма да се намесят в хода на събитията, Гърция обаче се радва на подкрепата на Антантата. Следователно, макар и в скрита форма, и тук се появяват германските интереси, които желаят съюз с Турция и засилване на Гърция.

Макар доверието да липсва и у двете страни, една неочаквана стъпка на сръбската политика слага край на плановете на Монархията да изкове румънско-българско споразумение. На 26 май/8 юни българският пълномощен министър в Белград А. Тошев уведомява началника си, че една велика сила предлага компенсация на сърбите в Македония, ако се откажат от излаза на Адриатическо море. Тошев се съмнява, че предложението е направено от руския пълномощен министър Николай Гартвиг, нопоследният отхвърля обвиненията. От една телеграма, изпратена от Гешов на 15/28 май, ясно се вижда, че Монархията предлага на сърбите Солун и долината на р. Вардар, ако те *доброволно* напуснат Албания.⁵⁰ В изказване пред парламента Пашич смята, че сърбите имат право да искат преразглеждането на договора, тъй като са удовлетворили това искане. Излизането на стъпката на Монархията най-вече пред общественото мнение влошава взаимоотношенията между Монархията и България и между Монархията и Русия. Оттук нататък българите се отнасят с резерви към всички предложения на австрийците, също и с евентуален договор с Румания. Сърбите излизат победители от дипломатическата игра, защото самата Монархия чрез направеното по-рано предложение също неволно (въпреки първоначалните си намерения) признава възможността от ревизия на договора, Берхтолд напразно протестира, че сърбите напускат Албания не под натиска на Австрия, а под натиска на Великите сили, така предложението му остава невалидно.

Затова за българите подкрепеният от Монархията съюз с румънците по принцип е съмнителен и затова отпада от възможностите за решаване на проблемите. Подобен шок преживяват те, когато на 18/31 май 1913 г., след подписването на Лондонския мир, в своя телеграма Сазонов предлага намиращите се в южната част на „спорната зона” и частично отвъд нея (в безспорната зона) селища Струга, Кратово, Велес и Крушево да се дадат на сърбите. Това несъмнено означава, че в случай на руски арбитраж

⁵⁰ Пак там, л. 262. Вж. още: Войната между България и другите балкански държави през 1913 г. Т. II/1. Причини и подготовка на войната и военните действия до 21 юни. С., 1941. Министерство на войната, Щаб на армията, с. 25; ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 82-83.

българите не само няма да получат един квадратен километър от т. нар. „спорна зона”, но ще трябва да направят още отстъпки.⁵¹

Още по-обезпокояващ през този ден (31 май) е докладът на Мишев. Пълномощният министър съобщава, че Венизелос желяе да се срещне с Гешов, също във връзка с уреждането на териториалните въпроси. Ако няма резултат от срещата, тогава представителите *и на четирите държави*⁵² ще заминат за Петербург. Личното мнение на Мишев е, че подобно тълкуване на арбитража може да нанесе сериозни щети на България. „... Днес руският пълномощен министър открито се изрази одобрително за декларациите на Пашича и каза, че все ще намери възможност... да се удовлетвори гръцко-сръбското силно желание за общи граници, което означава да се откажем от Охридското езеро и голямата част от територията на изток от това езеро.”⁵³ За българите това е ново „доказателство”, че по време на арбитража руснаците няма да спазят предписанията на договора от 1912 г.; затова доверието им е под съмнение и във връзка с подобно разрешение на пробелма. Или като възможно решение остава само отделно споразумение с бившите съюзници.

Българите не крият опасенията си, че Сърбия цели не само осъществяването на националната си идея за Велика Сърбия, но и обединяването на всички южнославянски територии. Българските политици твърдят, че политиката им се гради на доверието: „Ако България не беше твърдо решена да остане вярна на съюза и за общото славянско дело, и ако бисе ръководила единствено от егоистични подбуждения и тесен опортюнизъм, тя можеше да приЕгне до различни средства за защита на своите интереси. И не тя тогава би останала изолирана и окастрена с блок от враждебни съседи, а Сърбия, за която съюза има в бъдеще неизмеримо по-голямо политическо значение, отколкото за нас.”⁵⁴ Въпреки че искреността на българската политика е спорна, към края на май българите разбират, че със своята политика са се изолирали напълно.

Българите отхвърлят първите два начина за разрешаване на кризата (1. сключването на споразумение с някой от съседите си, или 2. договаряне с бившите си съюзници посредством арбитраж), които биха ги принудили да направят големи териториални отстъпки, но междуременно не успяват да си подсигурят подкрепата на

⁵¹ ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 103.

⁵² Сръбско-българското споразумение за руския арбитраж първоначално се отнася само за тези две държави, споменаването на останалите (Гърция и Черна гора) дразни българите, защото при евентуално гласуване те не биха подкрепили исканията на България.

⁵³ ЦДА, ф. 176 к, оп. 2, а.е. 1369, л. 127.

⁵⁴ Пак там, л. 105.

нито една велика сила (3).. И занаяпред единственото решение за тях би било договарянето със съседите или съюзниците си (1-2). По това време влиянието на Великите сили на полуострова е само индиректно – чрез реализирането на интересите на държавите-сателити, защото появата на която и да е велика сила в региона би довела до противодействие от страна на останалите. Българското правителство не взема това обстоятелство под внимание, което представлява сериозна заблуда. Сега няма директна намеса на Великите сили, както в случая с Драч и Шкодра, все пак за Великите сили от първостепенен интерес е не разпределянето на плячката, а по-скоро осигуряването на мира между двете техни групировки.

Способността на българската политика да взема решения е повлияна от липсата на подбор в пристигащата информация и ограничените възможности за проверката на нейната достоверност. На 24 май/6 юни Салабашев отново съобщава интересно мнение от Чирински. Според германския пълномощен министър във Виена *„Австро-Унгария [е] неотлагателна до крайност в защитата на българските интереси против Сърбия и Гърция. Германия също е била солидарна с Австрия и признавала, че с Австрия трябва да ръководи политиката на Тройния съюз на Балканския полуостров.“*⁵⁵ Не може да се знае, доколко тази телеграма оказва влияние върху политиката на България. Всъщност истина е точно обратното на казаното от Чирински. Не може да се знае каква е германците с това поведение: целенасочена дезинформация, жест към привържениците на войната в Монархията, опит за въздействие на германската политическа линия върху Монархията, или пък Салабашев разбира неправилно някои сведения? Ако българското правителство е приело за достоверен този доклад, то тогава то е подписало смъртната си присъда. Салабашев продължава съобщението на Чирински по следния начин: *„При все това Германия била на мнение, че България действително трябвало силно да се подкрепи против Сърбия, но колкото за Гърция, трябвало да се прави опит да бъде тя окастрена от Тройното Съглашение, и да се работи един съюз между България, Румъния, Турция и Гърция. За тази цел трябвало захващането да стане с едноспоразумение между България и Гърция с условие Солун да се отстъпи на Гърция, а всичките местности на север и изток от Солун да се дадат на България и по този начин България ще бъде улеснена в борбата ѝ против Сърбия“*.⁵⁶

⁵⁵ Пак там, л. 220.

⁵⁶ Пак там.

Откъсът отново съдържа само частични истини: защото е вярно, че германците целят създаването на един Балкански съюз, но в него не искат да приемат България! Берхтолд обаче иска да постигне точно това. Чирски представя нещата така, като че ли германската политика също е съгласна със схващането на Берхтолд, което според известното ни досега, не е вярно. Освен това германският пълномощен министър във Виена открито подстрекава българите за война със сърбите, което изцяло противоречи на „официалната“ германска политика! Известно е, че по-късно, на мирните преговори в Букурещ, германците изобщо не подкрепят България, дори Кавала получава крал Константин. Истина е обаче, че договарянето на България с гърците не е само германски интерес, а и български – в случая германският пълномощен министър подкрепя не българо-румънския съюз на Берхтолд (всъщност това не е германският интерес). Според Чирски точно България и Турция трябва да си подадат ръка. От общ интерес е всяка една от двете страни да е силна. За Германия представлява интерес България да покрие главната цел на германското икономическо проникване – Турция, а, въпреки твърдението на Чирски, германците искат по-скоро да попречат на турско-българския съюз.

Освен това на българите остава само една единствена надежда. Салабашев телеграфира, че Хюсеин Хилми паша уведомява Берхтолд, че Турция ще нападне Гърция, ако в Лондон Великите сили дадат на гърците островите в Егейско море.⁵⁷ Но по този въпрос в Лондон Великите сили не бързат да вземат решение, а го протакат до края на Балканските войни. Що се отнася по-нататъшното развитие на взаимоотношенията с румънците, в края на май Калинков обръща внимание на това, че България или ще се споразумее с Румъния, или ще трябва да се впусне в нови преговори вече на широка основа с всичките си съседи – друга възможност тя няма. По негово мнение с въвличането на румънците може да се възстанови нарушеното равновесие на лигата, така вероятно съюзът няма да се разпадне, или пък ако все пак се разпадне, България ще може да разчита на сигурната помощ и подкрепа на Румъния дори при наличието на заплаха отвън.⁵⁸

Българите узнават, че руснаците и французите препоръчват на сърбите мобилизация. Горедолу по това време ще да се е изгубила възможността за едно такова

⁵⁷ Пак там, л. 260 (25 май/7 юни 1913 г.).

⁵⁸ Калинков, Г., Румъния и нейната политика спрямо България (1911-1913). С., 1917, с. 206-207. Телеграма на Калинков. Министърът на финансите Теодоров обаче отхвърля румънските искания и е по-скоро привърженик на споразумението с гърците. Знак за празен ход на българската дипломация е фактът, че Гешов 10 дни не отговаря на настояванията на Калинков, а после само му съобщава, че подава оставка.

споразумение, при което Румъния оказва *активна* подкрепа на България. С помощта на поддръжниците сред великите сили Румъния смело представя всичките си искания. Когато войната избухва на 29 юни, според Данев вече всичко показва, че Румъния не иска да се споразумее с българите, за да може да претендира за територии, защото очевидно не иска засилването на България, нито пък запазването на мира”.⁵⁹ Тази констатация е съвсем правилна в дадената ситуация, но по-рано в действителност е съществува възможност конфликтът да се разреши по мирен път, и пропускането ѝ е грешка и на българите. По това време румънците изобщо не искат да преговарят с българите, защото интересите им, както и самият Данев установява, вече диктуват друго. Всъщност при една война на страната на Сърбия и Гърция Румъния само би могла да спечели, няма нищо за губене.

Въпреки това на България ѝ се предоставя един последен шанс: на 22 юни/5 юли румънците съобщават на Данев, че през следващите десет дни войските им няма да преминат границата, така България има две възможности да избегне събитията без последици. Или незабавно да преустанови битката със сърбите и гърците и да приеме арбитража на руския цар, или да се споразумее с Румъния за по-нататъшните териториални компенсации, като не преминава отвъд линията Тутракан-Балчик. В този случай румънците няма да се намесят в хода на събитията. Само че Данев избира трета възможност: в рамките на десет дни иска да наложи мир на сърбите и гърците със завладяването на Македония, преди да се намеси Румъния.⁶⁰

Според доклада на румънския пълномощен министър Калиндеро Румъния още на 8 юли би се задоволила с линията Тутракан-Балчик и още тогава би спряла румънската мобилизация – верно, че с това тогава едва ли биха могли да помогнат на българите (а и не са искали), защото съдбата им се решава още този ден със загубата в битката край р. Брегалница. Вероятно благодарение на тази новина се променя и румънското становище относно нахлуването в България – и втората част на телеграмата завършва със заплаха, че ако България и занапред продължава да пречи, то румънците ще диктуват мира от София и ще поискат линията Русе-Шумен-Варна, включително и градовете, както и района на Видин.

Отговорът говори сам за себе си: България не се бои от заплахите на Румъния, Румъния трябва да разбере, че докато съдбата на Македония е под въпрос, България е

⁵⁹ Пак там, с. 216-217. Данев на Калинков.

⁶⁰ Пак там, с. 221. Телеграма на Калинков до Данев.

готова на всякакви жертви с изключение предаването на Южна Добруджа.⁶¹ Макар от Петербург Бобчев също предупреждава, че в случай на нападение от страна на Румъния Русия ще остане неутрална и ще отхвърли валидността на руско-българското споразумение от 1902 г., Данев се съгласява да преговаря с Румъния едва на 26 юни/9юли, когато военно положение вече е претърпяло обрат – и отново иска намесата на Русия.

Условията са следните: (1) с посредничеството на Русия България веднага се отказва от линията Тутракан-Балчик – *така Русия влиза в ролята на благодетел за Румъния, изтласквайки на заден план Монархията*, (2) България незабавно прекратява военните действия. (3) Румъния по-скоро се стреми към възможно най-бързо разрешаване на кризата – с това Русия и България признават водещата роля на Румъния на полуострова по време на мирния процес, вместо да чака намесата на Великите сили (като например Монархията, която едновременно би трябвало да защитава интересите на България и да си възвърне благоразположението на Румъния).

Всичко това доказва, че българското правителство съзнава опасността, която застрашава водената от него политика и разполагас много различни становища за възможните решения, за рисковете от тях и за последиците с оглед на по-далечното бъдеще. Едновременно с това ръководството е неспособно безусловно да предприеме по-дългосрочни мерки за преодоляване на кризата, а още по-малко се наема да ги прилага. Надценявайки военните успехи на своята армия българското правителство преценява, че опирайки се на военната си сила може да постигне благоприятно осъществяване на договора, макар и собствените му политици да го предупреждават, че дори евентуалната победа не би донесла траен мир.

Българите смятат, че Междусъюзническата война застрашава равновесието между Великите сили и може да възникне възможността и за една европейска война; затова шестте водещи държави по никакъв начин не биха позволили да избухне конфликт. Междувременно те забравят, че ненамесата на Великите сили по същия начин гарантира запазването на чувствителното равновесие между самите тях.

Българската политика е двупосочна: търси в еднаква степен приятелството на Монархията и на Русия, но без реално да се обвързва.⁶² Правителството проигрива всичките възможности за споразумение. Не успява да сключи съюз нито с Румъния,

⁶¹ Пак там, с. 223-224. Калинков до Царя.

⁶² Tugin, C., Die politische Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Bulgarien von 1908 bis zum Bukarester Frieden. Hamburg, 1936, p. 176.

нито чрез нея с Монархията, нито с Турция. България пропуска и възможността без арбитраж да се разбере с бившите си съюзници, както и възможността, предоставена от гърците и чрез това да намали силата на сръбско-гръцкия блок, и страната се отчуждава от великите сили. Това, че страната попада под ударите на политическата принуда, е следствие не само от претенциите - правомерни или неправомерни – на съседите, но е и отговорност на българската правителствена политика.

Превод от унгарски език Пенка Пейковска